

bility and efficiency in nonantagonistic stakeholder relations]. Visnyk Nacional'nogo texnichnogo universytetu «Kharkivs'kyj politexnichnyj instytut» — Proceedings of the National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute», 7, 53-62 [in Ukrainian].

13. Leskov, L.V. (2005). Futurosinergetika: universal'naya teoriya sistem [Futurosinergetika: universal theory of systems]. Moscow: Ekonomika [in Russian].

14. Prigozhin, A.M. (2003). Metody razvitiya organizatsii [Methods of organization development]. Moscow: MCFER [in Russian].

15. Volkova, V.N., & Kozlova, V.N. (2004). Sistemnyj analiz i prinyatie reshenij: Slovar'-spravochnik [System Analysis and Decision Making: Reference Dictionary]. Moscow: Vyssh. shk. [in Russian].

16. Ignat'ev, M.B. (1963). Golonomnye avtomaticheskie sistemy [Holonomic automatic systems]. Moscow: Izd-vo AN SSR [in Russian].

17. Greiner, L. (1972). Evolution and revolution as organization grow. Harvard Business Review, Vol. 50, № 4, 37-46.

18. Freeman, R.E. (1984). Strategic Management: A Stakeholder Approach. London: Pitman Publishing.

19. Klejner, G. B. (2008). Strategiya predpriyatiya [The strategy of the enterprise]. Moscow: «Delo» AIH [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 02.11.2016 р.

УДК 658.8

О.В. Грабовенко,
магістр економіки підприємства,
аспірант кафедри стратегії підприємств
ДВНЗ «Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана»

ДИВЕРСИФІКАЦІЯ У РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВА ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОЇ ЕПОХИ

DIVERSIFICATION IN THE DEVELOPMENT OF POST-INDUSTRIAL ENTERPRISE

O.V. Hrabovenko,
Master of Business Economics,
Graduate Student of Business Strategy,
SHEE «Kyiv National Economic
University named after Vadym Hetman»

АНОТАЦІЯ. У статті розглянуто питання формування та/або підтримання конкурентних переваг підприємств в умовах постіндустріальної економіки шляхом диверсифікації їх господарської діяльності. Автор

наводить новий погляд на диверсифікацію як спосіб розвитку підприємства. З урахуванням вимог постіндустріальної економіки запропоновано трактувати диверсифікацію як безперервний іманентний процес, що й призводить до змін усієї економічної системи підприємства, а тому не може бути визначений як проект чи стратегія.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: диверсифікація, розвиток підприємства, спосіб розвитку, постіндустріальна економіка, диверсифікаційний процес, конкурентні переваги.

ABSTRACT: The article is concerned with the problems of formation and support the competitive advantages of enterprises in the postindustrial economic conditions through diversification of its business activities. Author gives a new extended vision on the enterprises diversification. In the article the diversification is defined as one of the way of enterprise development in a new concept of social-economic system. Author gives evidence idea that diversification is a continuous and immanent process. Diversification in a modern interpretation and in the conditions of post-industrial economy leads to changes in the entire economic system of the enterprise through diversification of each element of system: changing the product and client portfolio, strategic direction, suppliers, technologies of management, resources etc. Therefore, diversification cannot be defined as the separate project or corporate strategy of growth. It should be considered in the extended context of enterprise development, as the way of enterprises existence in the post-industrial economy.

KEYWORDS: diversification, enterprise development, way of development, postindustrial economy, diversification process, competitive advantages.

Вступ. Економіка України й інших країн пострадянського простору поступово переходить до інноваційного типу, де поруч із процесами глобалізації сфер економіки відбувається інтелектуалізація всіх сфер буття. На сьогодні у більшості розвинених країн світу так звані «знаннєві» сфери переважають над сферами індустріальної економіки за рахунок не лише застосування сучасних інформаційних технологій, а й інтелектуалізації усіх процесів в економічних системах. Перехід економіки до шостого технологічного устрою, як його називає автор сучасної теорії довгих хвиль у розвитку економіки С. Ю. Глазьев [1], характеризується зокрема різким зниження енерго- та матеріаломісткості виробництва, проникненням нанотехнологій у всі сфери життєдіяльності людей, стрімким скорочення життєвого циклу переважної більшості промислової продукції, прискорення технологічного розвитку галузей тощо.

Складність функціонування вітчизняних підприємств як економічних систем за таких економічних умов підсилюється і швидкоплинністю техніко-технологічних, організаційно-техніч-

них і ринкових змін, надшвидким розповсюдженням інформації (даних і знань) серед усіх учасників ринку через сучасні засоби інформаційних систем і технологій. У такому середовищі більшість вітчизняних підприємств втрачають свої конкурентні позиції на користь сильніших ринкових гравців.

Постановка проблеми. Забезпечення підприємству успіху у конкурентній боротьбі — формування та/або набуття стійких конкурентних переваг в умовах постіндустріальної парадигми економіки — обумовлює необхідність пошуку дієвих способів ефективного розвитку підприємства у прогнозованому (передбачуваному) часовому горизонті. Для української економіки це завдання ускладнюється тим, що переважна її більшість перебуває у третьому-четвертому технологічних укладах. Отже, задля повного використання наявного техніко-економічного потенціалу та створення нового, адекватного останнім тенденціям розвитку світової економіки, необхідно розробити результативні моделі розробки та реалізації на підприємстві економічних і управлінських рішень, спрямованих на забезпечення його високого конкурентного статусу.

Досягнення лідерських позицій за умов постіндустріального економіки вимагає від її первинних ланок (підприємств) постійного оновлення, активної поведінки та «бачення перспективи» задля відповідності змінам зовнішнього середовища. Вирішення цього триєдиного завдання реалізується шляхом диверсифікації.

Проблематикою диверсифікації як спосіб розвитку підприємства розглядали у своїх працях вітчизняні науковці — О.О. Комільченко, Н.В. Куденко, Я.С. Душкевич, М. Дика, А.П. Наливайко [2], З.Є. Шершньова [3], що деталізували класифікацію диверсифікації й зробили наукові узагальнення вітчизняної практики виробничої диверсифікації. Окремі питання управління диверсифікацією розкриваються у дослідженнях Р. Гріфіна, А. Томпсона, К. Фішера, А. Шнайдера, А. Стрикленда, В. Андрійчука, І. Ансофа [4] та ін.

На основі огляду опублікованих результатів досліджень маємо визнати, що диверсифікація розкривається переважно на стратегічному рівні (як одна з корпоративних стратегій підприємства) та найчастіше розглядається як проект (тобто обмежений у часі та неповторний у розумінні поставлених цілей), по завершенні якого усі диверсифікаційні процеси на підприємстві припиняються.

На наше переконання, поза зоною уваги дослідників більшою мірою залишаються нерозкритими (або фрагментарно дослідже-

ними) такі питання, як: суть диверсифікації з позицій нового системного підходу до підприємства (яке, за Г.Б. Клейнером, являє собою просторово-часову систему [5]); роль диверсифікації як безперервного процесу впровадження на підприємстві новацій (продуктових, технологічних, управлінських, організаційних тощо); форми здійснення диверсифікації за умов постійної трансформації умов господарювання підприємства (у т.ч. внаслідок скорочення та прискорення життєвого циклу переважної більшості продуктів і процесів).

Мета статті. Не претендуючи на всеохоплююче дослідження проблеми диверсифікації у розвитку сучасного підприємства, у межах цієї статті зосередимо увагу на розкритті ролі та суті процесу диверсифікації як іманентного безперервного процесу розвитку сучасного підприємства, що має стратегічний та оперативний «виміри» і потребує відповідної управлінської підтримки.

Результати дослідження. Сучасним вітчизняним підприємствам, за дослідженням В. Верби та О. Гребешкової, притаманна стратегічна недалекоглядність, надмірне фокусування до проблем поточного характеру, концепція бюджетного управління, а не планування. «... У цільових настановах розвитку українських компаній переважають оперативні завдання, а стратегічна перспектива або є другорядною задачею, або не усвідомлюється взагалі» [6]. Як зазначають дослідники, підприємства у системі цілей розвитку першочергово виділяють фінансову складову (максимізація прибутків тощо), тоді як такі дієві джерела конкурентних переваг, як знання та інтелектуальні ресурси, майже не розглядаються.

Таким чином, переважна більшість вітчизняних підприємств застосовують принципи управління, що притаманні екстенсивному способу розвитку на основі матеріально-витратного виробництва [6]. Такий підхід визначає абсолютну неготовність підприємств приймати виклики постіндустріальної економіки (економіки знань) й здійснювати успішну господарську діяльність.

Необхідно визнати, що умови постіндустріального світу позначаються не тільки в дії екзогенних чинників, але й суттєво змінюють природу самого підприємства як основної ланки економіки. Наприклад, Г.Б. Клейнер [7] зазначає, що розвивається нова теоретична концепція підприємства як цілісної функціональної системи, що інтегрує ментальні, культурні, інституційні, когнітивні, технологічні і поведінкові процеси. Підприємство взаємодіє з навколишнім середовищем одночасно і як

господарючий суб'єкт, і як процесор по кожному з зазначених видів діяльності [8]. Виявляється особлива роль системних подій як важливого ресурсу і продукту підприємства (системно-інтеграційна теорія підприємства). Підприємство є багатомірною і мультипросторовою системою, якій властива одночасна внутрішня цілісність і зовнішнє різноманіття, а сама система розглядається з точки зору екзогенності. Тобто підприємство є фрагментарною системою зовнішньої реальності й перебуває у взаємному впливі між внутрішнім середовищем (ендогенної частини) і зовнішнім середовищем (екзогенною системою у цілому). Метою функціонування такої системи, за визначенням Г.Б. Клейнера, є її самозбереження і розвиток через пошук удосконалення системних дисфункцій, які розглядаються як джерела розвитку [5]. Отже, питання розвитку підприємства як системного інтегратора отримує нового сенсу.

Процеси господарських перетворень, як то адаптація до зовнішніх умов господарювання (у разі адаптивної поведінки) чи створення нових умов (у разі проактивної поведінки), супроводжуються змінами внутрішнього середовища самого підприємства. Особливості постіндустріальної економіки диктують якісно нові перетворення, що дозволять підтримати або створити конкурентні переваги на певну перспективу. Приймаючи цю тезу можна продовжити її тим, що будь-які зміни вітчизняного підприємства індустріальної епохи відповідно до трендів постіндустріального суспільства передбачають саме якісно новий рівень, адже виклики, які ставить перед ним економіка знань, яка по-суті переформатувала саме мислення та змінила сутність економічних процесів, мають забезпечуватися відповідними управлінськими заходами. Пошук засобів для створення чи підтримки конкурентних переваг за таких умов зводиться до перебування підприємств у постійному розвитку, пошуку нового. Фактично, вже навіть місія підприємства, яка за класичною теорією полягає у задоволенні наявних потреб суспільства, змінилася на виявлення нових потреб і створення ринкових умов для реалізації їх задоволення [9].

За цих умов не можна не дослідити й сам процес розвитку. Неокласик Й.А. Шумпетер у своїй фундаментальній праці «Теорія економічного розвитку» визначав, що розвиток — це принципово нове явище, вихід із «пристосування до обставин»; це зміни економічного життя, що постають з власної ініціативи, зсередини економічної системи, а не накладені ззовні (такі як історичні зміни — війна, демографічні зміни тощо) [10].

Сучасні дослідники визначають розвиток як «процес сукупних змін у соціально-економічній системі підприємства, спрямований на його перехід у новий якісно-кількісний стан у часі під впливом факторів внутрішнього і зовнішнього середовища» [11]. Р. Прийма та І. Кулиняк визначають розвиток у широкому й вузькому розумінні. У вузькому розумінні розвиток підприємства — це стан чи результат зміни діяльності (складу, властивостей) підприємства, переходу підприємства в інший кількісний і якісний стан під впливом факторів внутрішнього і зовнішнього середовища. У широкому розумінні розвиток підприємства трактується як незворотній, спрямований, закономірний процес, який є безперервною та послідовною зміною (сукупність змін) результатів чи станів підприємства в часі та просторі на кількісно і якісно інший за попередній під впливом факторів внутрішнього і зовнішнього середовища [12]. Цим ми одразу маємо вирізнити розвиток від зростання, оскільки останнє зумовлено здебільшого нарощуванням обсягів або копіюванням (імітуванням) вже існуючого.

Проведення підприємством таких змін тягне за собою зміну його природи. Вихід на якісно новий рівень — це нові ринки, продукти, нові технології, нові способи виробництва, нові процеси, персонал тощо, а отже, це якісна зміна всієї економічної системи. Повертаючись до системного погляду на підприємство, маємо визнати, що еволюційні і революційні зміни системи підприємства потребують певної збалансованості всіх її складових. А отже сам розвиток має бути цілеспрямованим, постійно триваючим, доцільним і всеохоплюючим процесом якісних перетворень.

Серед основних способів реалізації процесів перетворень необхідно виділити диверсифікацію, поняття якої у сучасній літературі слід визнати дещо звуженим.

Першим до наукового вжитку термін «диверсифікація» увів американський економіст І. Ансофф [4]. Він сформулював теоретичне уявлення про диверсифікацію як стратегію виводу товару принципово нового типу на новий для компанії ринок.

З.Є. Шершньова визначає диверсифікацію як «процес проникнення у нові сфери діяльності, раніше не характерні для підприємства, покликані змінити, доповнити або замінити продукцію, що вже випускається» [3, с. 250].

У класичному розумінні диверсифікація розглядається переважно на рівні загальнокорпоративної стратегії, її здійснення — як проект, після реалізації якого всі процеси диверсифікації на підприємстві припиняються.

Однак, за сучасного погляду на підприємство як систему й потреб її якісно нових змін, спосіб продукування цих змін, який ми вбачаємо у диверсифікації, дещо змінює своє значення.

У класичному трактуванні сутності диверсифікації її розуміють як загальнокорпоративну стратегію зростання, минаючи те, що диверсифікація несе у собі принципово нові перетворення підприємства, тому є способом розвитку і не лише у продуктовому аспекті.

По-перше, варто зауважити, що диверсифікація є способом розвитку підприємства, оскільки вона проявляється на підприємстві у нових напрямках діяльності, нових продуктах і ринках, нових бізнес-процесах і нових проектах, нових способах і формах організації, нарешті — у нових компетенціях і динамічних здатностях. Повертаючись до класика Й. Шумпетера, розвиток підприємства є проявом створення інновацій, або як їх називає автор «нових комбінацій» (нове поєднання факторів виробництва), інакше кажучи, принципово нових продуктів, при чому нових не для підприємства, а для ринку; через це питання унаслідування вже створених інновацій (нових продуктів) не є розвитком, а може розглядатися як зростання [10, с. 71-77].

Отже, успіх сучасного підприємства залежить від того, чи здатне підприємство генерувати та впроваджувати новації ефективніше за інших. Процес втілення новацій в управлінському контексті набуває вигляду диверсифікаційних процесів.

По-друге, розглядаючи диверсифікацію у класичному розумінні, ми не враховуємо тих змін, які зумовлюються нею. Як прояв розвитку підприємства, диверсифікація не є одноразовим явищем і не припиняється після досягнення певних результатів. Для підприємства постіндустріального типу диверсифікація є процесом постійного перетворення, як наслідок економічна система вже не повернеться до попереднього (базового стану). Розглянемо це детальніше.

Визначаючи диверсифікацію і як розширення напрямків діяльності, розраховану на вже існуючих споживачів підприємства (традиційно її визначають як пов'язану споріднену диверсифікацію), і як створення нових напрямків для забезпечення основної діяльності, доповнення та підтримки продукту з одночасною реалізацією створених продуктів на існуючих і нових ринках (пов'язана неспоріднена диверсифікація), і як абсолютно нове підприємство, що проникає на абсолютно чужі галузі, орієнтується на нових споживачів (конгломератна, непов'язана)

[3, с. 347], можемо стверджувати, що такі перетворення мають в основі зміни стратегічного рівня. У будь-якому випадку, окрім класичних змін у ринках і продуктах, про що зазначав І. Ансофф, диверсифікація може проявлятися у змінах:

- виробничого характеру, таких як застосування нового обладнання, впровадження якісно нових технологічних процесів, запровадження нових способів створення продукту (диверсії-фікація виробництва);

- внутрішньо- та зовнішньо-організаційного характеру, передусім пов'язані із змінами організаційної та виробничої структур, створення нових партнерських мереж, виведення за межі організації певних функцій або бізнес-процесів (у випадку аутсорсингу) і т. ін. (диверсифікація організації чи диверсифікація управління);

- орієнтація на нового споживача або на нові потреби «старого» споживача (диверсифікація ціннісної пропозиції);

- проникнення у нові галузі (диверсифікація сфер діяльності);

- використання нових джерел капіталу (диверсифікація ризиків);

- запровадження нових управлінських технологій (диверсії-фікація управління);

- трансформація способів поєднання ресурсів, набуття нових організаційних компетенцій і динамічних здатностей (диверсії-фікація ресурсно-компетенційного профілю підприємства) та ін.

Враховуючи викладене, маємо усі підстави вважати, що відбувається диверсифікація усіх елементів економічної системи, а не окремо взятої, скажімо, виробничої складової, оскільки виживання системи можливе лише за рахунок збалансованого урізноманітнення усіх її складових (згідно принципу системності [13]). Тому диверсифікація є постійно триваючим процесом — нове обладнання випускає продукцію і тягне за собою технологічні, організаційні, фінансові та інші перетворення, або ж створюється нова бізнес-модель, яка продовжує функціонувати й потребує відповідної управлінської підтримки тощо.

Виходячи із наведеного, вважаємо за можливе висунути робочу гіпотезу про новий зміст дефініції диверсифікації та її ролі у розвитку підприємства, яку сформулюється таким чином: процес диверсифікації — це іманентний стратегічний процес, тобто безперервний, внутрішньо притаманний підприємству як економічній системі процес постановки цілей розвитку, вибору та реалізації способів їх досягнення шляхом урізноманітнення

ресурсів, процесів і результатів підприємства як складної соціально-економічної системи, що включає диверсифікацію продуктового портфелю (що виробляти?), диверсифікацію стратегічних напрямів діяльності (як виробляти?), диверсифікацію клієнтського портфелю (для кого створювати цінність?), диверсифікацію постачальників (з ким співпрацювати?), диверсифікацію управлінських технологій (як управляти?), диверсифікацію ресурсів (за рахунок чого виробляти?) тощо.

Таким чином, розвиток підприємств в умовах постіндустріальної економіки передбачає не просто якісні й незворотні зміни (перетворення) його системи (у класичному розумінні), а й призводить до зміни всієї економічної системи (на екзогенному рівні). В таких умовах збереження функцій системи (її виживання) можливе лише внаслідок збалансованого різноманіття кожного елементу системи й самої системи в цілому. Цього можна досягти за рахунок прийняття диверсифікації не як проекту чи стратегії зростання, а як способу існування підприємства в постіндустріальних умовах, тобто його розвитку.

Висновки. Виклики, що постають перед підприємствами постіндустріальної епохи зумовлюють їх до активного пошуку джерел формування та зміцнення своїх конкурентних переваг з метою адаптації та проактивації до нових умов економіки, що виявляються у першу чергу в її швидкості, технічності та інноваційності.

Зміна характеру економіки зумовлює зміну поглядів у теорії підприємств у бік представлення останнього як просторово-часової системи, що обумовлює необхідність обґрунтування нових дієвих способів його розвитку. У такому контексті диверсифікація уявляється іманентним, постійно триваючим процесом урізноманітнення ресурсів, процесів і результатів підприємства, що має за мету забезпечити успішний його розвиток у передбачуваній перспективі. Запропоноване трактування диверсифікації діяльності підприємства постіндустріального світу відкриває нові дослідницькі горизонти, зокрема, у напрямках подальшого розвитку теорії фірми та управління.

Список літератури

1. Глазьев С. Ю. Современная теория длинных волн в развитии экономики / С. Ю. Глазьев. // Экономическая наука современной России. — 2012. — №2. — С. 8–27.

2. *Наливайко А.П.* Теорія стратегії підприємства. Сучасний стан та напрямки розвитку: Монографія. / А.П. Наливайко. — К.: КНЕУ, 2001. — 227 с.
3. *Шершньова З.Є.* Стратегічне управління: Підручник. — 2-ге вид., перероб. і доп. — К.: КНЕУ, 2004. — 699 с.
4. Ansoff I.H. Synergies and Capabilities Profile. — New York: Penguin Books. — 1965. — 626 p.
5. *Клейнер Г. Б.* Роль предприятий в современной экономике / Г. Б. Клейнер // Введение в институциональную экономику / Под ред. Д.С. Львова. — М.: Изд-во «Экономика», 2005. — С. 350.
6. *Верба В. А.* Аналітична оцінка управлінських технологій розвитку українських підприємств / В. А. Верба, О. М. Гребешкова // Актуальні проблеми економіки. — 2010. — №5. — С. 52–59.
7. *Клейнер Г. Б.* Системная парадигма и теория предприятия // Вопросы экономики. — 2002. — №10. — С. 47-69.
8. *Клейнер Г. Б.* Системно-интеграционная теория предприятия [Электронный ресурс] / Г. Б. Клейнер. — Режим доступа до ресурсу: <http://kleiner.ru/sistemno-integratsionnaya-teoriya-predpriyatiya-i-evolyutsionnyi-podhod/>.
9. *Саакова Л. В.* Сравнительный анализ теорий фирмы и сущность современной корпорации / Л. В. Саакова // Проблемы современной экономики. — 2010. — №4. — С. 78–83.
10. *Шумпетер Й.А.* Теорія економічного розвитку: Дослідження прибутків, капіталу, кредиту, відсотка та економічного циклу / Перекл. з англ. В. Сторка. — К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2011. — 242 с.
11. *Надтока Т.Б.* Соціальний розвиток промислового підприємства та механізми його управління // Управлінські технології у рішенні сучасних проблем розвитку соціально-економічних систем : монографія / Т.Б. Надтока, Г.А. Какуніна, О.В. Мартякова та ін. / за заг. ред. О.В. Мартякової. — Донецьк : Вид-во ДонНТУ, 2011. — 744 с. — С. 564-569.
12. *Прийма Л. Р.* Розвиток підприємства: сутність поняття / Л. Р. Прийма, І. Я. Кулиняк. // Науковий вісник НЛТУ України. — 2012. — №22. — С. 236–241.
13. *Кіріченко О.О.* Системний підхід до дослідження управління розвитком підприємства [Електронний ресурс] / О.О. Кіріченко // Рус-наука. — 2007. — Режим доступа до ресурсу: http://www.rusnauka.com/20_PRNiT_2007/Economics/23702.doc.htm

References

1. Hlazev S. Yu. (2012). Sovriemennaia teoriya dlinnikh voln v razvitii ekonomiki. Ekonomicheskaya nauka sovremennoi Rossii (Economics of Contemporary Russia), no. 2, pp.8-27 [in Russian].

2. Nalivajko A.P. (2001). *Teoriya strategii pidpriemstva. Suchasnij stan ta naprjamki rozvitku*. Kyiv, KNEU, 227 p. [in Ukrainian]
3. Shershnova Z.Ie (2004). *Stratehichne upravlinnia*. Kyiv, KNEU Publ, 699 p. [in Ukrainian].
4. Ansoff I.H. (1965). *Synergies and Capabilities Profile*. New York, Penguin Books Publ., 626 p. [in English].
5. Kleiner H. B. (2005). *Rol priedpriatii v sovriemiennoi ekonomikie. Vviedieniie v institutsionalnuu ekonomiku*. Moscow, Economics Publ, pp. 350 [in Russian].
6. Verba V.A., Hrebeshkova O.M. (2010). *Analitychna otsinka upravlinskykh tekhnolohii rozvytku ukrainskykh pidpriemstv. Aktualni problemy ekonomiky (Actual Problems of Economics)*, no. 5, pp. 52-59 [in Ukrainian].
7. Kleiner H.B. (2002). *Sistiemnaia paradihma i tieoriia priedpriatii*. Вопросы экономики (Economics issues), no. 10, pp.47-69 [in Russia].
8. Kleiner H.B. *Sistiemno-intehratsionnaia tieoriia priedpriatii*. Available at: <http://kleiner.ru/sistemno-integratsionnaya-teoriya-predpriyatiya-i-evolyutsionnyi-podhod/> (accessed 28 December 2016) [in Russian].
9. Saakova L.V. (2010). *Sravnitielnyi analiz tieorii firmy i sushchnost sovriemiennoi korporatsii. Problemi sovriemnooi ekonomiki (Problems of modern economics)*, no. 4, pp. 78-83 [in Russian].
10. Schumpeter, Joseph A. (2011) *Teoriia ekonomichnoho rozvytku: doslidzhennia prybutkiv, kapitalu, kredytu, vidsotka ta ekonomichnoro tsyклу*. Kyiv, Vydavnychiy dim «Kyievo-Mohylianska akademiia» Publ., 242 p. [in Ukrainian].
11. Nadtoka T.B., Kakunina H.A., Martiakova O.V. (2011). *Sotsialnyi rozvytok promyslovoho pidpriemstva ta mekhanizmy yoho upravlinnia. Upravlinski tekhnolohii u rishenni suchasnykh problem rozvytku sotsialno-ekonomichnykh system*. Donetsk, DonNTU Publ, pp. 564-569 [in Ukrainian].
12. Pryma L. R (2012). *Rozvytok pidpriemstva: sutnist poniattia. Naukovy visnyk NLTU Ukrainy (Scientific Bulletin of Ukrainian National Forestry University)*, no. 22, pp. 236-241 [in Ukrainian].
13. Kirichenko O.O. (2007). *Systemnyi pidkhid do doslidzhennia upravlinnia rozvytkom pidpriemstva*. Available at: http://www.rusnauka.com/20_PRNiT_2007/Economics/23702.doc.htm (accessed 28 December 2016) [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 15.11.2016 р.